

VAJDA JÚLIA ÉS A ROTTENBILLER UTCA

Műtermek VIII.

DOI 10.35402/kek.2024.5.28

Vajda Júlia papírra festett, 1952-ben készült olajképet ragasztott az Emlékkönyvembe: égbék háttéren egy fehér és egy fekete mozgó figura (táncoló nő és férfi absztrahált alakja). Aláírás: „1969. januári megismerkedésünk emlékére”.

Valójában Bálint Endre Budafoki úti műtermében ismerkedtünk meg, ő és Bálint felesége testvérek voltak. Sőt: korábban már láttam Ország Lili rákosligeti bemutatóján, az igen intenzív Mándy Stefánia mellett ült visszafogottan, hallgatagon. Nagyon örültem, hogy meghívott a Rottenbiller utcába, mert már feltűnt az az áhítat, különös tisztelet, ahogy Anna Margittól kezdve az akkoriban megismert festők beszéltek Vajda Júlia első férjéről, Vajda Lajosról (1908–1941). A nagyon erős karakterű, rendszerint sokat beszélő alkotók mellett meglepő volt számomra Vajda Júlia szelídsege, látszólagos törekenysége, szokatlan derűje. Vonzónak, szépnek találtam arcvonásait, fiatalosnak: 56 éves volt, én 25 (és számomra akkor az ötven körüliek már öregnek tűntek). Mozgása is gyorsabb volt, élénkebb, soha feleslegeset nem mondott, csak konkrét kérdésekre válaszolt. Lassan alakult a kapcsolatunk, és egyre bensőségebb, elmélyültebb lett. Megértettem, miért kedvelik a Rottenbiller utcai lakásban rendszeresen összejáró, szabad szellemű fiatal költők, írók, színházcsinálók, mindenféle korombéli kezdő alkotók.

Ott lakott Bálint István (1943–2007), Bálint Endre fia és a felesége, az ugyancsak költő Kollár Marianne. Verseket írt, amelyeket nagyon kedveltem, és ki is állítottam belőlük 1969-ben a Műegyetem Szentháromság téri kollégiumában méteres papírokon, kézzel írva. (Az Emlékkönyvembe mindketten a kiállításon is szereplő költeményüket írták bele.) 1971-ben mutatták be Bálint István *Labirintus* című darabját a Kassák Művelődési Házban, 1972-ben jelentek meg versei (*Arthur és Franz*). Sokakat általa ismertem meg ott, Vajda Júliával közös lakásukban, akikből 1972-ben megalakult a lakásshínház (például Halász Péter, Koós Anna, Donáth Péter). Többségük 1976-ban állami felszólításra, hatósági nyomásra kénytelen volt emigrálni (New Yorkban hozták létre a 23. utcai Squat Theatre-t, amelynek Bálint Pisti írója, rendezője, színésze volt, amíg a kilencvenes évek elején haza nem tért – de akkor már nem találkoztunk).

Sokan másokat is Vajda Júliánál ismertem meg a saját korosztályomból. Egyvalakit emelek ki, mert vele 1973-ig, kényszerű párizsi emigrációjáig szintén bensőséges baráti kapcsolatunk volt: Ajtony Árpádot (1944–2013), akkoriban avantgárd író. (Párizsban pszichológiából doktorált, pszichiátriai intézetekben dolgozott, egyetemeken tanított. 2000 után néhányszor találkoztunk, és felidézttük underground, vad ifjúságunkat, és nagyokat nevetünk egyetemi, kutatói pályánk buktatóin és azon, hogy ha itthon marad, ugyanaz a szakmakarrier várt volna rá, mint Párizsban, és szerinte rám is, ha netán mégis élek a felkínált más lehetőségekkel egy számomra testhez állóbb városban, például Koppenhágában, Amszterdamban vagy akár Párizsban.) Mindig idéztünk az 1969-ben megjelent, fiatal írókat bemutató *Naponta más* című antológiából, és mindig hálával idéztük fel a Rottenbiller utcai különös lakást és – a hozzá évtizedekig tartozó zsúfoltság, kényszer-együttlakások után egyre inkább magára maradó – Vajda Júliát.

Elválaszthatatlan egység

A Rottenbiller utca és Vajda Júlia bennem is elválaszthatatlan egységet jelent. Pedig amikor 1969 elején először mentem oda, Bálint Endre és felesége már a Budafoki úton lakott, Jakovits József szobrász (1909–1994), Vajda Júlia második férje, akitől az ikergyerekei születtek, már négy éve New Yorkban élt, a kabbala és a héber írás kalligráfiája ihlette képeket festett. Az 1948-tól együtt lakó nyolctagú két nagycsalád addigra szétköltözött, szétvált, de számos rokoni és művészi szalon mégis összetartozott.

Sokakkal ismerkedtem meg Vajda Júliánál, főleg művészekkel, de nem emlékszem mindenkire. Néhányan azok közül, akiket megkerestem műtermükben, otthonukban: mindenekelőtt Fekete Nagy Bélát, akinek hamis iratai a háború alatt többeket megmentettek a zsidó sorstól; Lossonczy Ibolya szobrászt; Véghe László orvost és zeneszerzőt; Mészöly Miklóst, Polcz Alaine-t és másokat. A Rottenbillerbe sok fiatal is járt, Bálint fiának, Pistinek és Vajda Júlia régi barátnőjének, a művészettörténész Mándy Stefánia fiának, Tábor Ádámnak a baráti köre, az 1969-től működő underground színház

huszonéves tagjai (Halász Péter lakásszínháza), akik nagyon kedvelték a toleráns, megértő Vajda Júliát. Néhányukkal nekem is baráti kapcsolatom alakult ki, de a többségük nem igazán kedvelt, valahogy nem illett bele az ő bölcsész világukba, idealizmusukba, elitizmusukba. De lehet, hogy inkább az zavarta őket, ahogy a szüleik és azok barátai, szellemi társai elfogadtak, szívesen beszélgettek velem, hívtak meg magukhoz. (Attól kezdve mindig is így volt: nem a saját korosztályommal alakultak érdemi kapcsolataim, hanem az egy-két generációval idősebbekkel, majd amikor én lettem ötven körüli, a nálam egy generációval fiatalabbakkal.) Szívesebben látogattam Vajda Júliát, mint a huszonévesek mozgalmas, izgatott összefogóit.

Vajda Júlia akkorra már megörökölte a zsúfolt lakás legnagyobb szobáját, amely eredetileg Jakovits József szobrászműterme volt. Elmúlt már ötvenéves, amikor végre saját szobája, műterme lett, ahova vissza is tudott vonulni. 1969-ben a Művészettörténeti Dokumentációs Központban havi 52 órás állást kapott lexikális adatgyűjtés címén, ami azt jelentette, hogy könyvtárakban cédulázott, régi folyóiratokból gyűjtött adatokat képzőművészekről (ezt 1969 és 1973 között én is szívesen csináltam – fillérekért).

Nehéz ma már érzékeltetni, hogy mit jelentett a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején a központi hatalom által irányított, ellenőrzött, álságos, hazug, a szovjetek szocialistának mondott világát mintának előíró kultúrában az olyan nyitott, szabad, az őszinte gondolatok cseréjén alapuló, kreatív közeg, amilyen a Rottenbillert utcai lakásban volt. A rengetegféle, soknyelvű könyv, a hivatalostól fényévnnyi távolságban lévő modern festmények, rajzok, szobrok, hogy úgy mondjam: az 1948-ban felszámolt, betiltott Európai Iskola és az Elvont Művészek Magyarországi Csoportjának tapinthatóan, láthatóan, átélhetően jelen lévő szelleme és mindehhez a csendes, visszafogott, határozott, nagyon is európai Vajda Júlia éppannyi otléte, amennyire szükség volt... Természetes, hogy mindez nagyon sokakat vonzott folyamatosan. Egyrészt Júlia korosztályából egyebek mellett Bálint Endrét (aki önálló műterembe költözése után is odatartozott), Anna Margitot (és akkor még nem tudtam, vele Ámos Imrét is), Gedő Ilkát, Korniss Dezsőt, Mátyás Stefániát, Tábor Bélát, Fekete Nagy Bélát, a külföldre kényszerült s mégis jelenlévő Pán Imrét, Jakovits Józsefet, Szabó Lajost és a hozzájuk erősen kötődő Ország Lilit, Kurtág Györgyöt, Mészöly Miklóst. Másrészt, mint már írtam, a fiatal avantgárd nemzedéket is. Sziget

a magánélet színtereit is behálózó agyonellenőrzött társadalomban. Vajda Júlia „európaisága”, jártassága a modern művészetben megkérdőjelezhetetlen volt. Nemcsak azért, mert a hatvanas évek elején másfél évet élt Párizsban, ahol számos jelentős kortárs képzőművésszel került személyes kapcsolatba, és felfedezhetett olyan mestereket, akikről itthon hallani sem lehetett, hanem a Vajda Lajos szellemi hagyatéka és az életmű megmentésére irányuló sziszifuszi küzdelme miatt is.

Nem véletlen, hogy amikor Galántai György, a balatonboglári Kápolnatárlatokon nemcsak fiatal avantgárd képzőművészek munkáit mutatta be (1970-ben 6, 1971-ben 12, 1972-ben 8 kiállítást rendezett), hanem a klasszikus magyar avantgárd művészeket is, Vajda Júliának is rendezett 1973 júniusában bemutatót. Vajdának 1948-ban volt az első és egyben utolsó kiállítása, ezt az Európai Iskola rendezte, katalógus is készült. Aztán 1960-ban a jó barát Mészöly Miklós író és felesége, Polcz Alaine pszichológus tette lehetővé, hogy lakásukban bemutathasson – az eltelt évtizedben nemegyszer épp az ő otthonukban alkotott – munkáiból. Aztán újabb 13 éves teljes bezártság Balatonboglárig. A hat nap után lebontásra ítélt kiállítást a családtagokon és a barátokon kívül is sokan látták, Budapestről és Kaposvárról is. Aztán 1974-ben, sok más idősedő modern képzőművészhez hasonlóan (61 éves volt akkor) a Kovalovszky Márta–Kovács Péter művészettörténész házaspár mutatta be a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban. (Valaha végiggondolta ezt valaki, mit jelenthetett a modern magyar művészek pályaalakulásában és a modern művészet befogadásában a kiállítási lehetőségek, bemutatkozások hiánya? Hogy Vajda Júlia 61 éves, Anna Margit 55, Gedő Ilka 59, amikor végre bemutatkozott, végre egyben láthatta munkáit falakon, kiállítási térben? Vagy azt, hogy hiányuk – 20–30 évnyi kimaradásuk a képzőművészeti életből – milyen következményekkel járt az itthoni kortárs művészetben? Mennyiben járult hozzá a vizualitás nagyfokú elmaradottságához?)

Vajda Júlia néhány munkája a Jakovits Józseffel és Kelemen Renée-vel közös, 1973. júniusi balatonboglári Kápolna Tárlatról (Forrás: Artpool)

Vajda Júliának nagyon erős karakterű, nagy tehetségű művészek – Vajda Lajos, Bálint Endre, Jakovits József – mellett, közelében élve kellett megteremtenie saját kifejezési eszközeit, vizuális nyelvét, megőrizni saját egyéniségét. Nagyon hamar érzékelttem ezeket a küzdelmeket, a ránehezedő terheket, a megpróbáltatások sokféleségét. Furcsa

ellentét volt a magas intellektuális, filozófiai, esztétikai mérce, minőség melletti kikezdetlen elkötelezettsége és a körülmények esendősége, a szegénység, a pénztelenség között. Néha az volt az érzésem, hogy nem is eszik, valahogy csak úgy létezik, az elkötelezettsége tartja életben. Mindnyájan szegények voltunk, de mégis voltak fogódzóink a realitáshoz, a Rottenbiller utcai lakás meg mintha kívül és felül lett volna mindenben. Semmi misztikum, semmi romantika, csak valami alig-alig megnevezhető másféle létezőmód.

Vajda Júlia jobb festő, mint ami a családi és baráti kötelek, az ő visszahúzódásai miatt a hetvenes években látható volt. Hozzám a legközelebb szokatlan nonfiguratív táj-utalásai, belsőtérképei álltak, melyeknek talán egyetlen szellemi rokonságban lévő társai a portugál–francia nonfiguratív festő, Maria Helena Vieira da Silva (1908–1992) lírai absztrakt képei. Azonnal írtam is róla megismerkedésünk után a *Magyar Építőművészetben* (1970/3. *Az ismeretlen Vajda Júlia*). Kevés írás született róla, a legértőbb Forgách Éváé (*Vajda Júlia kiállítása a Kassák Múzeumban*. Jelenkor, 1995/6.), a legalaposabb, legigényesebb Kovács Alberté (*Vajda Júlia és kora*. Liget, 1995. november). Egyetlen megállapítását emelem ki a sok fontos közül: „A hatvanas évek közepétől születő sűrű-fekete »tájai« a maguk fénytelen és szegényes kelet-közép-európai kopárságukban, kilátástalanságban fogant optimizmusukkal nem csupán a régió egy szuverén alkotójának legjava munkái, de érzékeny szem számára kor- és helyzetjelentő dokumentumok is.”

Betetőzés

Aztán egyszer csak a Magyar Nemzeti Galériában 1970-ben általam rendezendő kísérleti kiállítások

kapcsán elővette Vajda Lajos munkáit. Akkor annyira bizalmába fogadott, hogy beavatott azokba a sziszifuszi küzdelmekbe, amelyeket Vajda hazai és nemzetközi elismertetéséért folytatott itthon, Párizsban, Svédországban (levelezések, kapcsolatkérések, kudarcok, sorozatos csalódások). Csak 1971-ben jelenik meg Mándy Stefánia *Vajda-albuma*, 1972-ben a Dévényi Iván szerkesztette *Emlékkönyv*. És csak 1978-ban (Júlia halála előtt négy évvel) nyílik végre kiállítása a Magyar Nemzeti Galériában.

Vajda Lajos: Barátok, 1937

Ahhoz fogható élményem kevés volt az elkövetkezendő években, évtizedekben, mint amikor először megláthattam a Vajda-műveket. Nagyon nehéz ennek jelentőségét, szemléletem alakítását meghatározó mivoltát érzékeltetnem, hiszen jó sorsom igazán elkényeztetett 1978-ban (Paul Klee Zürichben, Bernben, Rembrandt Amszterdamban) és 1978 után. Talán csak a Paul Klee Zentrumnak volt ahhoz fogható hatása később, mint a Vajda-művekkel való személyes találkozásnak – még állítmányt sem találok, nemhogy jelzőket. A betetőzése volt az 1968-ban műtermekben (Ország Lili mindenekelőtt) itthon elkezdődött, majd 1978-ban és utána múzeumokban folytatódó csodáknak.

A Rottenbiller utcai zsúfolt, sötét lakásban mintha fénycsóvát tartott volna fölém Vajda Júlia, örökégit, örökké világosítót. Mintha mi hárman együtt, Ő meg én (27 évesen), meg a jelenlétnek érzett Vajda együtt beléptünk volna a képek kínálta utakra, ösvényekre, mint ama mesebeli kínai festő. Az a labirintus többé nem eresztett.

Első megjelenés: <https://szalon.arnolfini.hu/snk-vajda-julia-es-a-rottenbiller-utca/>